

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Методологія прикладних досліджень у сфері психології»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Укладач:
професор кафедри авіаційної психології О.Хохліна

Конспект лекцій розглянутий та схвалений на
засіданні кафедри авіаційної психології

Протокол №14 від «17» лютого 2021 р.

Завідувач кафедри

Любов Помиткіна

Лекція № 1

Тема лекції: Сутність теорії та методології науки

План лекції

- 1.1. Теорія як складова наукового пізнання
- 1.2. Поняття теорії науки
- 1.3. Елементи теорії як системи: ідея, принцип, поняття, категорія, судження, умовивід
- 1.4. Сутність методології науки

Література

1. Хохліна О.П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навч. посіб. / Хохліна О.П.- Київ: Симоненко О.І., 2021. - 244 с.
2. Хохліна О.П. Суть методології науки у змісті професійної підготовки психолога / Хохліна О.П. // Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: зб. наук.пр. / за заг.ред. Л.В.Помиткіної, Т.В.Вашеки, О.М.Ічанської. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2019. – С.254-259.
3. Хохліна О.П. Методологічні й теоретичні основи психології: Навчальний посібник / Хохліна Олена Петрівна – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 232 с.
4. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник / В.В.Рибалка. - К.: Ніка-Центр, 2003. - 204 с.

Зміст лекції

1.1. Теорія як складова наукового пізнання

Навчальним планом підготовки психолога освітнього ступеня «Магістр» передбачено вивчення дисципліни «Теоретико-методологічні проблеми психології». Розробка змісту дисципліни, мотивування студентів щодо зацікавленого її вивчення передбачає розуміння її суті та місця у системі психологічних знань, навичок та вмінь, які вони здобувають у ВНЗ.

Ключовим у змісті зазначеної дисципліни є поняття методології науки. Воно ж пов'язане з більш широким поняттями наукового пізнання та теорії. Наукове пізнання, результатом якого є знання про навколишній світ і себе, здійснюється на емпіричному та теоретичному рівні. Емпіричне пізнання забезпечує відображення зовнішніх властивостей об'єкта, зовнішніх зв'язків і проявів, досяжних для живого споглядання. Емпіричним шляхом

з'ясовується явище, а не його суть. Теоретичне пізнання відбувається при відображенні внутрішніх зв'язків і закономірностей об'єкта, його суті, що з'ясовуються шляхом раціонального опрацювання результатів емпіричного пізнання.

Так, результатом емпіричного пізнання є отримання емпіричного знання, що ґрунтується на чуттєвому досвіді. Результатом теоретичного пізнання є теоретичне знання, яке відображає досліджуваний об'єкт на рівні його внутрішніх, суттєвих ознак і зв'язків, закономірностей становлення, розвитку та існування. Таким чином, структурною одиницею наукового пізнання є теоретичне пізнання, а компонентом отриманого наукового знання є теоретичне знання, або теорія.

1.2. Поняття теорії науки

Теорія розглядається як система поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на пояснення явищ певної сфери оточуючого світу; як вища форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та існуючі зв'язки певної сфери дійсності - об'єкта даної теорії.

Теорія характеризується певними ознаками:

1) структурованість за компонентами: початкова емпірична основа, що потребує теоретичного пояснення; базис - вихідна теоретична основа, що на даному етапі розвитку науки є істинним знанням і не викликає сумніву; логіка теорії – правила логічних висновків та доведень; внутрішні та зовнішні оцінки сфери застосування теорії; сукупність тверджень, що висуваються теорією як прогностичні та ті що підлягають перевірці;

2) створення за етапами: інформаційний пошук; визначення гіпотези; науковий пошук; упорядкування в систему отриманих результатів, введення більш глибоких принципів, законів та ін.;

3) системність, достовірне узагальнення фактів;

4) виконання функцій: синтетична (або узагальнююча), пояснювальна, практична, методологічна.;

5) єднання взаємопов'язаних елементів - ідеї, принципу, поняття, категорії, судження, умовиводу.

1.3. Елементи теорії як системи: ідея, принцип, поняття, категорія, судження, умовивід

В основі теорії, її розробки лежить наукова ідея, або концепція - вихідна думка (як правило – одна) теорії, у якій відображено нове розуміння об'єктивної дійсності, нове пояснення явищ. Породжуючись на основі існуючих знань, вона дозволяє по-новому підійти до розуміння суті явища (проблеми), до можливостей його змін (розв'язання проблеми). Ідея органічно пов'язана з іншими елементами теорії. У теорії ідея об'єднує їх у цілісну систему. У ній міститься фундаментальна закономірність, на якій ґрунтується теорія.

Необхідним елементом теорії є принцип – основне висхідне положення теорії (вчення, науки, світогляду), через призму якого розглядається об'єкт пізнання. Принцип виступає як перше й найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань. Принцип не вичерпує усього змісту ідеї. Якщо в основі теорії лежить як правило одна ідея, то принципів, які її відображають, може бути декілька.

Поняття як елемент теорії - форма відображення дійсності в мисленні, за допомогою якої розкривається суть предметів, явищ, процесів, узагальнюються їх суттєві ознаки та зв'язки. Похідним від поняття у системі елементів теорії є категорія - найбільш загальне та фундаментальне поняття, яке відображає суттєві, найзагальніші властивості та відношення явищ дійсності й пізнання.

Судження - це найбільш широка та універсальна форма подачі наукових знань про навколишню дійсність; це форма мислення, у якій у вигляді розповідного речення про об'єкт щось стверджується чи заперечується; це думка, яка об'єктивно є істинною чи хибною, тобто судження завжди має оціночний характер. Умовивід (висновок) – форма мислення, при якій з одного чи декількох суджень, що відображають зв'язки й відношення предметів, виводиться нове судження, що містить нове знання про ці предмети.

1.4. Сутність методології науки

Найвищим рівнем теоретичного знання є методологія. На основі теоретичного аналізу праць (В.П. Зінченко, В.В. Константинов, Т.В. Корнілова, Д.В. Лубовський, С.Д. Смирнов, В.В. Рибалка, О.П. Хохліна та ін.) визначимо, що методологія науки – це вчення про спосіб пізнання та перетворення дійсності; це теоретичні основи наукового пізнання та практичної діяльності. Виходячи із зазначеного та точки зору В.В. Рибалки на трактування поняття, дамо більш повне його визначення.

Методологія, як вищий рівень теоретичного знання, є інструментарієм дослідника та практика, який визначає вихідні теоретичні основи, шляхи і методи побудови знань і процесу досягнення результату, в якості якого в науці виступають теорія, закон, закономірності, нові поняття, гіпотези і проблеми, а в практиці – позитивні зрушення у предметному світі та житті людини.

До методології відносять шляхи пізнання та перетворення дійсності різного рівня. Виокремлюються наступні рівні методології: філософська методологія; загально-наукова методологія; конкретно-наукова методологія; методико-технологічна методологія (рівень методики і техніки конкретного дослідження та практичної діяльності).

Філософська, або фундаментальна методологія, виконує роль загальної світоглядної основи при розв'язанні проблем науки та практики. Найбільш визнаною філософською методологічною основою вітчизняної психології залишається теорія діалектичного матеріалізму. Філософська методологія

визначає постановку дослідницьких і практичних завдань, закладає найбільш суттєві світоглядні передумови для бачення проблеми, визначення завдань діяльності, добору методів і техніки досягнення результату, їх інтерпретації.

Загально-наукова методологія має міждисциплінарний характер, завдяки чому узагальнюються спільні риси наукової діяльності у різних галузях. До такої методології можна віднести концепцію ноосфери В.І.Вернадського, загальну теорію систем Л.фон Берталанфі, кібернетику, створену Н.Вінером та Дж.Нейманом та ін. Філософський та загально-науковий рівні методології визначають також психологічні напрямки чи школи у психології.

Конкретно-наукова методологія визначає теоретичні положення певної науки, відповідно до конкретного предмета її вивчення (психіки – у психології) та специфічних для неї пізнавальних завдань. На цьому рівні методології філософські і загальнонаукові принципи конкретизуються і перетворюються відповідно до науки і тієї реальності, яку вона вивчає.

Методико-технологічний рівень методології - рівень процедури і техніки конкретного психологічного дослідження. Його складають норми і вимоги до проведення дослідної й практичної роботи та представлення її результатів.

Слід зазначити, що повнота та всебічність розгляду методологічних засад дослідження, навіть на найнижчому рівні, передбачає визначеність дослідника чи практика щодо методології й на вищих рівнях, які знаходяться у діалектичному взаємозв'язку та мають розглядатися системно.

Методологія науки закликає виконувати низку функцій, найважливішими з яких є координуюча, інтегруюча та евристична. Виокремлюються також функції дескриптивної та нормативної методології. Дескриптивна закликає здійснювати ретроспективний аналіз уже існуючих процесів наукового пізнання. У такому разі методологічний аналіз етапів розвитку науки виконує низку своїх функцій для розвитку наукового пізнання. Це: 1) каталізація, стимулювання процесу наукового пізнання (за рахунок критичного осмислення ідей, теорій, наявних у науці); 2) організація і структуризація наукового знання; 3) вироблення стратегії розвитку науки, оцінка перспективності того чи іншого наукового напрямку.

Нормативна методологія відіграє в науці роль приписів і норм, спрямованих на розв'язання низки організаційних проблем науково-дослідної діяльності. Тут вона виконує три основні функції: 1) забезпечення правильності постановки проблеми (за формою і за змістом), 2) визначення засобів вирішення вже поставлених завдань, 3) покращення організаційної сторони досліджень.

До методології науки відносять передусім теорії, концепції принципи, підходи, поняття та категорії. Оскільки ознайомлення з конкретними теоріями та концепціями сучасної вітчизняної та зарубіжної психології передбачено при вивченні інших базових чи прикладних дисциплін, зміст курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології» наповнюється нами передусім такими проблемами, як: пояснювальні принципи, підходи та базові категорії психології. Засвоєння наукових знань з цих проблем на завершальному етапі фахової підготовки дозволить майбутньому психологу

систематизувати здобутий ним досвід з вивчення усіх психологічних дисциплін, бачити наукові та практичні проблеми та способи їх розв'язання на більш високому професійному рівні. Це ж уможлиблюється орієнтуванням в основах методології психології, здобуттям вмінь трактувати та використовувати в своїй діяльності базові теоретико-методологічні положення психології.